

Людмила Фальковська, Проблема суб'єктивної актуалізації вітальної загрози екологічного лиха підлітками та старшокласниками, що проживають у забрудненій зоні Житомирщини //Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: 36. наукових праць – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. - № 12 (37). – 229с.

211

Людмила Фальковська

Старший викладач кафедри соціальної та практичної психології ЖДУ ім. І.Франка, м. Житомир

ПРОБЛЕМА СУБ'ЄКТИВНОЇ АКТУАЛІЗАЦІЇ ВІТАЛЬНОЇ ЗАГРОЗИ ЕКОЛОГІЧНОГО ЛИХА ПІДЛІТКАМИ ТА СТАРШОКЛАСНИКАМИ, ЩО ПРОЖИВАЮТЬ У ЗАБРУДНЕНІЙ ЗОНІ ЖИТОМИРЩИНИ

Катастрофа двадцятирічної давності, що трапилась на Українській землі на Чорнобильській АЕС ще довго буде гоїтись і в екологічному, економічному та психологічному сенсі. Хочеться вірити, що процес одужання іде вірним шляхом, проте без всебічного вивчення усіх обставин, причин, наслідків, зрушень зворотних і безповоротних, що мали і мають місце у цій трансграничній надзвичайній ситуації буде важко обрати той єдиний вірний напрям зусиль з подолання наслідків та попередження подібних техногенних, екологічних та соціальних катастроф.

Говорячи про наслідки лиха, техногенної та екологічної катастрофи для здоров'я людей, варто зважати не тільки на санітарні втрати, що викликані вражаючими фізичними чинниками (рівень радіації, доза опромінення тощо), а і на психотравмуючі обставини, що призводять до різноманітних психічних та соматичних порушень у здоров'ї населення.

Практично неможливо оцінити рівень психоемоційного впливу екстремальних чинників на людину оскільки сприйняття того, що відбувається, носить суто індивідуальний (суб'єктивний) характер. Суб'єктивність сприйняття та оцінки подій зумовлюється перш за все індивідуальними відмінностями між людьми. Ці відмінності виявляються не тільки на фізіологічному, на особистісному, а й на інтелектуальному рівнях.

Кожна людина має власні життєві цілі, установки, моральні критерії тощо, проте в інтересах дослідження характеру та інтенсивності впливу екстремальних чинників (тих, що несуть вітальну загрозу) на психічний стан людини ми прагнули обрати достатньо об'єктивний критерій – ступінь розуміння реальної вітальної загрози.

Період, який першочергово ставить проблеми самоаналізу, самостійності у баченні світу стосунків, побудови життєвих планів, самореалізації, охоплює підлітковий вік та ранню юність. Саме у цей час дитина намагається самостійно обрати власні пріоритети, збагнути сенс подій, актуалізувати та узагальнити ментальний досвід, долучитись до вирішення, часом, надто глобальних проблем [1].

Отже, *об'єктом* нашого дослідження є особливості актуалізації реальної вітальної загрози підлітками та старшокласниками, що проживають у забрудненій зоні внаслідок аварії на ЧАЕС.

Предмет – особливості раціональної та ірраціональної репрезентації оточуючої дійсності підлітками та старшокласниками, що лежать в основі актуалізації реальної вітальної загрози в умовах проживання на забруднених територіях.

Дослідження передбачало перевірку *гіпотези*: суттєвий вплив на рівень актуалізації реальної вітальної загрози підлітками та старшокласниками забруднених зон буде здійснювати найближче соціальне оточення, що визначатиме особливий характер ірраціонального бачення вітальної загрози – екстраполяцію власних страхів, не впливаючи суттєво на раціональний

Дослідницька програма передбачала ряд етапів: створення репрезентативних вибірок, що проживають у забрудненій зоні Житомирщини (група А, n=100), та м.Славутич (група Б, n=100) шляхом рандомізації; організація та проведення індивідуальної бесіди з учасниками дослідження груп А і Б, вивчення когнітивних

стилів (полезалежність/полenezалежність за методикою „Включені фігури”, вузький/широкий діапазон еквівалентності, ригідний/гнучкий пізнавальний контроль за методикою Струпа [3]); обробка та узагальнення, тлумачення отриманих результатів.

Вивчення когнітивних стилів підлітків та старшокласників були достатньо цікавими, мають ряд нюансів, проте, скоріш вони стосуються індивідуальних відмінностей в організації ментального досвіду суб'єкта, тому заслуговують на окреме висвітлення у подальших публікаціях. На наш погляд, в межах зазначеної у темі проблематики, достатньо буде лише зазначити, що суттєвих відмінностей у стильовій поведінці щодо переробки інформації між групами А та Б не знайдено (за ϕ^* , $/p < 0,05/$).

Аналіз усного опитування підлітків та старшокласників, що народилися і проживають у так званих забруднених районах Житомирщини (Смільчинський, Олевський, Лугінський, Новоград-Волинський, Корстенський, Володар-Волинський) виявив домінуючий характер актуалізації загрози, що витісняється у підсвідоме (78% опитаних) – заперечення існування реальної вітальної загрози щодо проживання на території забрудненій важкими металами. Серед проблем, що вказуються підлітками та старшокласниками є **соціальні** (алкоголізм батьків, фізичне насильство, обмежений фінансовий ресурс, хронічні хвороби рідних, їх смерть, тривалий неповний склад сім'ї із-за потреби у заробітку одного чи декількох членів), **психологічні** (занижена самооцінка, ангедонія, апатія, відсутність стійкого інтересу /захоплення/ тощо) та **соматичні** (безсоння, болі в суглобах, головні болі тощо).

Очевидним постає факт, що об'єктивний стан речей стосовно здоров'я, реальних обставин не має бути для психологічного аналізу суттєвим, адже особливий інтерес полягає у тому **як** підліток чи старшокласник **ставиться до нього**, що хоче повідомити, висловлюючи свої побоювання, сподівання, проблеми, **які плани у нього на майбутнє, що він уже зробив для їх досягнення**.

Особливий інтерес полягає у тому, яким чином факти негараздів проблемного віку переплітаються з реальною екологічною загрозою у свідомості дитини, як заломлюються через її психічне, куди буде зорієнтовано її ресурс, до яких заходів варто вдатися дорослому, щоб обрати оптимальний рівень втручання у вибір життєвого шляху цілого постчорнобильського покоління.

Виходячи із дослідницького інтересу, варто було б зупинитись в аналізі двох сфер, що визначають актуалізацію явища у психіці людини – ірраціональної та раціональної, використавши уже знайомі категорії *життєвого сценарію* [2] та *когнітивних стилів* [3] як посередників між суб'єктом і дійсністю, що мають прямий вплив на особливості протікання індивідуальних адаптаційних процесів людини.

Для аналізу ситуації, що склалася, було вирішено порівняти особливості характеру актуалізації вітальної загрози групи А та групи Б. Суттєвих відмінностей у сфері раціонального пізнання та його стильових особливостей, що вивчались нами за допомогою методик, запропонованих у своїх дослідженнях М.О.Холодною [3] не було знайдено. Індивідуально-своєрідні способи переробки інформації про своє оточення у вигляді індивідуальних відмінностей у сприйнятті, аналізі, структуруванні, категоризації, оцінці подій представниками обох груп (А і Б) представлені як ті, що мають певний, характерний для цих періодів рівень сформованості пізнання.

213

Виходячи із вищевказаного, подальший інтерес нашого дослідження був зорієнтований у напрямку вивчення та дослідження сфери ірраціонального пізнання, що закладається з дитинства у межах найближчого соціального оточення як стратегічна позиція світобачення, цілеспрямованих зусиль, планів на майбутнє – особливостей життєвого сценарію груп А та Б.

Категорію життєвого сценарію (Life-script) ми запозичили у ТА, який пропонує розуміти її як неусвідомлюваний людиною план життя, що складається нею у дитинстві, підкріплюється батьками, „виправдовується”

наступними подіями і завершується так, як було вирішено з самого початку. Період дорослішання - підлітковий, юнацький, дає шанс змінити його перебудувати, обрати той, який буде адекватний обставинам, запускає процес пошуку власного життєвого шляху, проте, чи це під силу без допомоги дорослих?...

Умови формування життєвого сценарію у групи А та Б були різними, продиктовані різними причинами, проте суттєвими для нашого аналізу постали такі:

- На момент катастрофи батьки групи А проживали на нинішній території, а групи Б – приїхали до міста лише у дев'яностих.
- Батьки дітей групи А не були активними щодо змін у своєму житті, батьки групи Б свідомо пішли на зміни.
- Отже, життєві сценарії групи А та групи Б мали б формуватися за різних соціальних, психологічних, проте схожих екологічних обставин.

Формування життєвих установок груп А та Б зумовлювалися не тільки зовнішніми чинниками, такими як вплив батьків або навколишнього середовища, а і власною репрезентацією дійсності скоріше обумовленою почуттями, а не ретельним обмірковуванням (особливо раннє рішення сценарію). Хоча батьки не можуть примусити дитину прийняти ті або інші рішення відносно її сценарію, вони можуть справити на ці рішення значний вплив [2], адже вони адресуються у вербальному та невербальному вигляді несучи якесь послання, на основі яких дитина робить умовиводи про себе, інших людей та світ у цілому.

Саме ці сценарні послання утворюють ту змістовну структуру, у відповідь на яку дитина приймає головні рішення щодо свого сценарію, суб'єктивно актуалізуючи ті із них, що є найбільш значимими, важливими, основними у її житті, планах на майбутнє.

Принципова відмінність міри актуалізації вітальної загрози у ментальному досвіді підлітків та старшокласників груп А та Б полягає в ступені освідомлення власного контролю над життєвими негараздами.

Група А, користуючись батьківським сценарієм „Слід коритись обставинам, які сильніші за нас”, відмовляються визнавати факт реальної вітальної загрози, що є довкола, часом нехтуючи медичним обстеженням, а, особливо подальшими діагностичними та лікувальними процедурами (лише 15% виявлених хворих серед дорослого та молодшого населення звертаються у подальшому по медичну допомогу).

Група А визнає той факт, що проживає в умовах виключного інтересу тільки час від часу: то у зв'язку з черговою річницею (у ЗМІ), то у зв'язку з незрозумілим обстеженням – можливо, йдеться про вимагацькі почуття (Racket feeling), які були завчені та підкріплені у дитинстві. Вони переживаються у самих різних стресових ситуаціях, не сприяючи при цьому вирішенню проблем дорослої людини. Часом, подібні скарги є прямим вимаганням уваги до себе, що продиктована сукупністю сценарних поведінкових проявів, які спрямовані в обхід свідомості на маніпулювання

214

оточенням, супроводжується вимагацьким почуттям та дають привід визнавати себе жертвою (Victim) у драматичному трикутнику (Drama triangle) поруч із переслідувачем (Persecutor) – вітальною загрозою та рятувальником (Rescuer) – державою, громадськими організаціями тощо. Саме аналіз таких обставин, на наш погляд, має бути насправді цікавим і корисним не тільки для наукових психологічних узагальнень, а і для реальних кроків, заходів, що суттєво могли б покращити стан об'єктивних і суб'єктивних наслідків чорнобильської катастрофи..

В межах бесіди підлітки, старшокласники групи А намагались зорієнтувати психолога на існування особистих проблем, не пов'язуючи їх із підтекстом приживання у забрудненій зоні.

Цілком усвідомлюючи вітальну загрозу, що спричинює довкілля, інтерв'юювані визнавали, що особливо цим не опікуються, бо ця загроза має місце відтоді як вони з'явилися на світ, вжити будь-яких заходів самотужки неможливо, а переїздити до нових місць потреби немає, оскільки:

- уже мали такий досвід (близько 12% опитуваних);
- бояться буди не визнаними, другосортними в новому середовищі (близько 35%);
- впевнені, екологічна ситуація мало чим може відрізнятися від їхньої (37%),

тому прийнятним для себе способом боротьби з проблемою є її невизнання, ігнорування доти, доки не з'явиться можливість щось змінити на краще.

Група Б, користуючись батьківськими настановами „Проблемні ситуації існують, з ними можна боротись, або співпрацювати” чи схемою перебігу сценарію „Поки не...” (Until script), яка заснована на переконанні, наче „щось гарне не може статися, поки щось менш гарне не буде доведене до кінця”. Цей сценарій постає як виграшний (Winning script), маючи задовільну розв'язку у вигляді реального бачення речей підлітками та старшокласниками групи Б: цілком усвідомлюваний рівень вітальної загрози екологічних обставин у місті; гедоністичне ставлення до життя (участь у роботі секцій, клубів за захопленням, активна організація дозвілля тощо) реальні, цілком обмірковані плани на майбутнє; відсутність сподівань на міфічні обставини. Поруч із виграшним життєвим сценарієм, що був закладеним у дитинстві батьками, діти групи Б отримали ще у спадок цілком достойну на теперішній час соціальну інфраструктуру міста, що будувалось для забезпечення належного рівня людей, що будуть працювати на ЧАЕС. Підлітки та старшокласники групи Б не вказують на ряд проблем, що є гострими для групи А, ні на соціальні, ні на соматичні, ні на психологічні. Об'єктивне дослідження самооцінки, ангедонії, задоволеності спілкуванням та власними успіхами вказують на достатню щирість та рівень самоаналізу, самокритики.

Отже, в ході дослідження було виявлено: хронічне проживання в середовищі, що є заручником невидимих загроз для якості життя, не є таким саморуйнівним, як ряд психологічних чинників: пасивна поведінка (бездіяльність, зверхадаптація, насильство), безвирашаний батьківський сценарій, витіснення у підсвідоме власних страхів, міфілогічна свідомість тощо. Вивільнення психологічного ресурсу є неможливим без відповідної організації економічної та соціальної сфер на забруднених територіях Житомирщини. Людина має відчувати себе вільною у повному розумінні слова, відмовилась від ролі жертви у складній грі, що диктує нам життя.

Драматичний трикутник має розпастися, якщо станеться поворотний момент, варто, щоб цей факт був підготовлений відповідними законодавчими актами.

215

Напевно, ніхто не має бути зацікавленим у затяжному розв'язанні багатьох проблем, у тому числі і психологічних, пов'язаних із Чорнобилем у цивілізованій державі, і, тому не слід підкріплювати ні ролі жертви, ні ролі рятівника, визріла потреба припинити глобальну гру – саме таких висновків дійшло наше дослідження.

Література

1. Психология подростка. Полное руководство. Под редакцией члена-корреспондента РАО А.А.Реана – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 432 с. – (серия «Психологическая энциклопедия»).
2. Стюарт Й., Джойнс В. Основы ТА: Транзакційний аналіз: Пер. з англ.- К.:ФАДА, ЛТД, 2002. – 393 с.: іл.
3. Холодная М.А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 384 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).